

Obr. 11: Komerční/obchodní zóna Praha – Zličín

Rovněž problematika starých průmyslových zón (brownfields) a jejich ekologických zátěží, nevyužívaných obytných či obchodních objektů a nevhodné exploatace krajiny je v mnoha městských aglomeracích velmi aktuální. Sanace starých ekologických zátěží, obnova a rozvoj „brownfields“ musí být přímou součástí strategií rozvoje měst i jejich environmentálních politik. Přestože v r. 1997 bylo zahájeno naplňování databáze „Systém evidence starých ekologických zátěží (SESEZ)“ a byla zřízena centrální databáze pro shromažďování informací o kontaminovaných lokalitách v ČR, kvalitní souhrnné informace o množství ekologických zátěží a nevyužívaných průmyslových, obchodních i obytných zónách chybí. Stejně významná je absence účinného programu a uceleného souboru vhodných právních, institucionálních a ekonomických nástrojů pro systémové řešení této problematiky nejen v průmyslových podnicích, ale také na územích obcí a měst.

Z těchto důvodů je nutné analyzovat vývojové trendy u nás, využít nové poznatky i vhodné způsoby řešení z USA a států EU a zabránit opakování chyb, ke kterým v uvedených zemích došlo při neregulovaném a neudržitelném růstu metropolitních regionů.

SUBURBANIZACE V KONTEXTU URBANIZAČNÍHO PROCESU

MARTIN OUŘEDNÍČEK

Úvod

Proces suburbanizace je v současnosti vnímán jako součást procesu vývoje měst, tj. procesu urbanizace. Nejčastěji dochází k jeho ztotožnění s výstavbou rezidenčních lokalit v předměstských oblastech velkých měst. Suburbanizace v sobě nese kromě kvantitativních charakteristik růstu suburbů rovněž znaky kvalitativní přeměny fyzického a sociálního prostředí předměstských oblastí. Na proces nelze pohlížet pouze jako na růst počtu obyvatelstva, ale i jako na změnu funkčního využití území, proměnu architektury a infrastruktury a výraznou změnu sociální struktury obyvatelstva. Cílem předkládaného textu je porovnání rozdílných přístupů při hodnocení tohoto procesu a odlišení suburbanizace od ostatních procesů vývoje města. Jednotlivé subkapitoly se věnují především jasnému definování suburbanizace, hodnocení suburbanizace jako změny v rozmístění obyvatelstva a dalších aktivit v rámci městských regionů a nazírání na suburbanizaci jako na proces změny fyzického a sociálního prostředí předměstských lokalit.

Různá pojetí definice suburbanizace

Pod označením suburbanizace se skrývá u jednotlivých autorů celá řada procesů s odlišným obsahem. Proto považuji za důležité hned v úvodu rozlišit tyto přístupy a definovat vlastní pojetí suburbanizačního procesu. Pojďme se nejprve podívat na původ slova suburbanizace. Termín je odvozen z anglického slova *suburb*, tedy předměstí. Původně vzniklo slovo jako složenina z latinského základu *urbs* znamenající město (zejména velké) a předpony *sub*, která označuje umístění *vedle, za* nebo *pod* něčím. V poslední době se v literatuře častěji vyskytuje i slovo *suburbium*, které se v Británii

používá zejména pro předměstské okrajové čtvrti Londýna. V odborné literatuře je využití pojmu *suburbium* vynuceno odlišením od poněkud jinak chápaného *předměstí* (suburb). *Suburbium* je vnímáno jako prostorově samostatné sídlo, které vyvolává pocit prostorové identity (Ryšavý, Kotačka 1994: 188). Tím se liší od předměstí, které je někdy chápáno jako integrální část zastavěné plochy města (srovnej např. tzv. pražská předměstí 19. století). V dlouhodobém vývoji města většinou *suburbium* svoji prostorovou identitu ztrácí a stává se integrální součástí městského organismu.

Suburb je tedy předměstí. Český jazykový ekvivalent slova *suburbanization* není zaveden a zřejmě se bude i nadále používat termín suburbanizace. Při vymezení významu tohoto procesu lze vyjít například ze srovnání s vymezením urbanizace. Jedna z nejvýstižnějších definic pojmu urbanizace označuje tento proces za „stávání se městským“, „přeměnu na městské“. Přitom záměrně vynechává subjekt, kterého se tento proces týká. Suburbanizací můžeme označit proces „stávání se předměstským“, „přeměnu na předměstské“. Pokud využijeme této definice jako startovního bodu k diskusi nad procesem suburbanizace, jistě nám jako první vyvstane otázka: Kdo nebo co se stává předměstským? A zde se poprvé rozchází pojetí jednotlivých autorů na studovanou problematiku.

Tato zdánlivě jednoduchá otázka nabízí celou řadu odpovědí a diferencuje názory na proces suburbanizace i přístupy při jeho hodnocení. Základní odlišnost lze spatřovat především v celkovém hodnocení procesu vývoje měst (urbanizace), jehož je suburbanizace součástí. Zatímco zejména geografové se zaměřují na hodnocení procesu urbanizace jako změny v prostorovém uspořádání sídel nebo obyvatelstva, sociologické studie chápou urbanizaci spíše jako změnu ve struktuře a organizaci společnosti a ve způsobu života. Po propojení obou názorů můžeme nazírat na proces urbanizace jako na změnu v sociálně-prostorovém uspořádání společnosti.

Pokud zkoumáme konkrétní část společnosti na určitém místě (např. na předměstí, v suburbu) používá angličtina často pojmy *neighbourhood* (sousedství) nebo *community* (společenství), které v prvním případě vyjadřují spíše územní příslušnost části společnosti, ve druhém zase sociální příslušnost ke skupině. Tento přístup má v ohnisku zájmu především člověka, společenství nebo společnost a je z hlediska komplexnosti celého procesu urbanizace pohledem velmi úzkým. Proces urbanizace je nutno chápat jako celkovou změ-

nu prostředí na městské. Za prostředí je možno považovat všechny sociální a fyzické atributy naplňující zkoumaný prostor. Obyvatelstvo nebo společenství je nedílnou součástí sociálního prostředí. Člověk je ve svém jednání ovlivňován fyzickým i sociálním prostředím a zároveň toto fyzické i sociální prostředí svými aktivitami neustále mění. Proces suburbanizace můžeme chápat jako kontinuální změnu sociálního a fyzického prostředí z venkovského na (před)městské, (sub)urbánní.

Jednotlivé studie se většinou nezabývají takto uceleným pohledem na suburbanizaci, ale hodnotí pouze vybrané složky sociálního nebo fyzického prostředí suburbii. Největší část výzkumu je věnována dvěma formám, a to rezidenční a komerční suburbanizaci. Výzkum rezidenční suburbanizace je zaměřen především na sledování výstavby nového bydlení v předměstských lokalitách. V některých případech je hodnoceno i sociální složení nových suburbii, funkční spojení s jádrovým městem nebo vybavenost infrastrukturou. Tématem výzkumu komerční suburbanizace je většinou prostorové šíření ekonomických funkcí napojených na centripetální dopravní tepny. Hodnocení je směřováno především na studium lokalizace a využití objektů (např. Schmeidler 1998).

Na suburbanizaci můžeme ovšem nahlížet nejen jako na změnu v rozmístění obyvatelstva a v prostorové struktuře příměstských území, nýbrž i jako na změnu způsobu života „suburbanizujících“ se obyvatel. Tak se stále větší část nejen území, ale i společnosti dostává do kontaktu s městskými funkcemi, městským způsobem života. Noví obyvatelé suburbánních lokalit s sebou nesou některé zvyky, způsoby chování, trávení volného času, které mají vliv na původní obyvatelstvo předměstských oblastí. Toto ovlivňování stále většího území a části společnosti je někdy označováno jako nepřímá urbanizace a je popisováno jako difúze nebo prostorové šíření městských prvků a městského způsobu života. V tomto ohledu lze působení suburbanizace a nepřímé urbanizace daleko lépe srovnávat i v tak odlišných typech prostředí jako jsou americká a evropská (česká) města. Do pozadí se při tomto přístupu ke studiu suburbanizace dostávají ukazatele velikosti. Na druhou stranu můžeme sledovat suburbanizační proces na nejnižší úrovni jednotlivých lokalit, sociálních skupin obyvatelstva nebo jednotlivců. Toto sledování nám na rozdíl od kvantitativních ukazatelů rozmístění nebo růstu umožní lépe hodnotit změny v kvalitě fyzického i sociálního prostředí,

identifikovat kladné a záporné dopady suburbanizace v jednotlivých oblastech a navrhnout možnosti řešení nejdůležitějších problémů s ohledem na specifické požadavky rozvíjené lokality.

Suburbanizace jako změna v prostorovém rozmístění obyvatelstva

Podobně jako celý proces urbanizace jsou i jeho dílčí části (např. suburbanizace) hodnoceny nejčastěji jako procesy změny rozmístění obyvatelstva. Výzkum suburbanizace jako stěhování obyvatelstva na předměstí je někdy doplněn také hodnocením změn v prostorových strukturách nově rozvíjených suburbií, jindy autoři zůstávají pouze u kvantitativních znaků suburbanizace. Mezi ty můžeme řadit zejména sledování celkového přírůstku počtu obyvatelstva v příměstských obcích nebo analýzu populačního přírůstku podle komponentů migračního a přirozeného pohybu. Dále jsou sledovány zejména vztahy mezi růstem jádrového města a zázemí (příměstské zóny). Studie orientované na hodnocení těchto kvantitativních znaků urbanizačního procesu v literatuře výrazně převažují.

Za suburbanizaci je zde považován růst počtu obyvatelstva na předměstích a zejména růst suburbií způsobený migrací lidí z center měst na jejich okraje. Podle J. Musíla, Z. Ryšavého a L. Velíškové (1984: 33) je suburbanizace ta „*fáze urbanizačního procesu, kdy stagnuje nebo ubývá počet obyvatel jádrového města, případně jeho centrální části, zatímco růst počtu obyvatel se největší měrou soustřeďuje v obcích příměstské zóny*“. Pro využití této definice je samozřejmě nutno odlišit jádrové město a příměstskou zónu, což může zejména při vývojovém hodnocení působit řadu problémů. Jádrové město v průběhu vývoje rozšiřuje svoji plochu a pohlcuje původní sídla příměstské zóny, která se stávají součástí jádrového města. Je zřejmé, že nelze vymezení hranice mezi jádrovým městem a zázemím fixovat. Ta se musí s postupným vývojem a rozšiřováním města posouvat směrem k okraji až za oblasti původních transformovaných suburbií.

Van den Berg a kol. (1982) považují suburbanizaci za druhou fázi ve vývoji měst nebo systému osídlení. Hay a Cheshire (1989) přímo nevyužívají termín suburbanizace, ale jejich hodnocení vývoje systému měst je prakticky shodné s prací van den Bergovy skupiny.

Suburbanizace u nich představuje třetí a čtvrtou fázi nebo stadium vývoje měst (systému osídlení), kterou autoři označují jako relativní nebo absolutní decentralizaci. Relativní decentralizace je dřívější fázi suburbanizace, při které ještě roste jádro, avšak menším tempem než zázemí. Absolutní decentralizace následuje po relativní a je charakteristická úbytkem obyvatelstva v jádru. Při suburbanizační fázi vývoje města celý region tvořený jádrem a zázemím populačně roste. V pozdější fázi – *deurbanizaci* – region jako celek obyvatelstvo ztrácí.

Berry a Kasarda, na rozdíl od předchozí skupiny autorů, rozlišují mezi decentralizací, dekoncentrací a suburbanizací. *Decentralizace* označuje proces, při němž roste suburbánní oblast rychleji než centrální město (relativně nebo absolutně). *Dekoncentrace* označuje klesající hustotu zalidnění v městských centrech. *Suburbanizace* označuje proces rozrůstání a rozpínání funkčně integrovaného obyvatelstva (spojeného s centrálním městem) na stále větším území (Berry, Kasarda 1977: 180). Definice tak zahrnuje kromě podchytení růstu počtu obyvatelstva také jeho disperzi v suburbánním prostředí.

Jak vyplývá z předchozího textu, suburbanizace je proces studovaný a hodnocený především ve vztahu k urbanizaci. Suburbanizaci můžeme chápat jako součást procesu urbanizace, ale v určitém smyslu také jako její protiklad. Nejprve je potřeba rozlišit dvě významová pojetí urbanizace (urbanizačního procesu). Termín urbanizace je používán jednak pro koncentrační fázi ve vývoji měst, kdy roste jádrové město a stagnuje nebo klesá počet obyvatel zázemí, jednak se tento termín využívá pro celý proces vývoje měst. Urbanizační proces (vývoj měst) pak může zahrnovat jak urbanizaci v užším slova smyslu (koncentraci obyvatelstva) tak i další procesy vývoje města – např. suburbanizaci.

Při hodnocení rozvoje příměstské zóny můžeme dospět až k požadavku rozlišení druhu procesu, kterým se město vyvíjí. Je rozvoj na okraji města spíše urbanizací – koncentrací obyvatelstva nebo suburbanizací – tedy dekoncentrací obyvatelstva? K odpovědi na tuto otázku můžeme dospět analýzou mechanismů obou procesů. Pokud vymezíme urbanizaci účelově jako růst kompaktního města (jádra aglomerace, městského regionu) a suburbanizaci jako růst obyvatelstva příměstské zóny, dojdeme až k tradičnímu problému – totiž k ohraničování území (kompaktního, jádrového) města.

Kromě obtížného určení takového území, budeme muset při tomto zjednodušeném odlišení obou procesů zdůvodnit např. i následující otázku. Proč se liší označení pro rozvoj lokality v těsné blízkosti kompaktního města a vzdálenějšího suburbánního území?

Vztahy mezi procesy vývoje města popsali již na začátku století sociologové Chicagské školy a můžeme je připodobnit vhození předmětu do vody s následným odstředným vlnovým efektem. Příliv obyvatelstva, výroby, nebo dalších aktivit na území kompaktního města nahrazuje původní rezidenty nebo funkce a „vytěsňuje“ je do jiných lokalit převážně na okraj města (invaze). Proces může fungovat i obráceně – obyvatelé nebo ekonomické funkce kompaktního města opouštějí dobrovolně centrální polohy a jejich místo je zaplňováno novými rezidenty, výrobou nebo dalšími aktivitami (sukcese). V některých případech ovšem dochází k rozvoji příměstské zóny nikoli přílivem původně městských funkcí a rezidentů, ale převážně přílivem obyvatelstva z venkovských oblastí. Příkladem může být rozvoj obytných dělnických předměstí v období průmyslové revoluce nebo bouřlivý rozvoj okrajových částí měst rozvojového světa. Tento proces lze podle mého názoru považovat spíše za urbanizaci.

Při rozlišování obou dílčích procesů – urbanizace a suburbanizace – není tedy rozhodující oddělenost nebo propojenost rozvíjeného území s kompaktním městem. Vedle dalších znaků určují charakter těchto procesů především charakteristiky přichozícího obyvatelstva, např. místo jejich původního bydliště a také důvody přistěhování. Zatímco pro suburbanizaci jsou typičtí obyvatelé s městským způsobem života, kteří se stěhují většinou za lepším životním (přírodním a sociálním) prostředím, urbanizaci často provází stěhování obyvatelstva venkovského původu, u kterého převládají především ekonomické důvody.

Suburbanizace je ve většině prací studována jako součást procesu vývoje měst (urbanizace). Velmi vlivným názorem při hodnocení vývoje měst je teorie vývojových stadií měst. V pracích evropských autorů (Hall, Hay 1980; van den Berg a kol 1982; Cheshire, Hay 1989; Cheshire 1995) jsou jednotlivé procesy vývoje měst řazeny do vývojové souslednosti jako fáze urbanizačního procesu. Urbanizaci (koncentraci obyvatelstva) následuje suburbanizace, poté *deurbanizace* a celý cyklus může být uzavřen návratem ke koncentraci obyvatelstva – *reurbanizaci*. Autoři tvrdí, že po ukončení urbanizační fáze nastává fáze suburbanizační a dokumentují celou teorii na vývoji

systémů evropských měst. Poněkud odlišný pohled na vývoj měst mají H.S. Geyer a T. Kontuly (1996), kteří prosazují teorii tzv. diferenciální urbanizace. Ta je založena rovněž na souslednosti koncentračních a dekoncentračních tendencí ve vývoji systémů osídlení, avšak upozorňuje, že koncentrační resp. dekoncentrační procesy se uplatňují selektivně u jednotlivých skupin obyvatelstva. Např. mladé obyvatelstvo má tendenci spíše preferovat život ve městě, zatímco rodiny s dětmi upřednostňují suburbánní bydlení. Podobné rozdíly v rezidenčních preferencích lze vysledovat i u dalších skupin obyvatelstva vyčleněných na základě demografických nebo sociálních znaků.

Proti pojetí suburbanizace jako pozdější fáze urbanizačního procesu hovoří i výzkumy prostorového chování obyvatelstva nejstarších měst. Za hlavní mechanismus prostorového rozšiřování města můžeme považovat již v počátcích urbanizačního procesu výstavbu předměstí nebo nových měst na okraji staré zástavby. Tyto procesy probíhaly již několik století před nástupem industriální urbanizace. Vývojová souslednost obou procesů je narušena i jejich souběžným uplatňováním v současném vývoji měst. Pokud zařadíme národní systémy osídlení nebo jednotlivá města do jedné z fází urbanizačního procesu, činíme tak na základě převažujícího trendu koncentrace nebo dekoncentrace obyvatelstva. Tento převažující proud však není jediným směrem pohybu obyvatelstva a vždy musíme uvážit, jaký význam mají ve vývoji města i další, méně intenzivní procesy. Ve vývoji měst se zřejmě uplatňují nepřetržitě a souběžně jak koncentrační tak dekoncentrační tendence. Převládání koncentrace nebo dekoncentrace obyvatelstva je podmíněno celou řadou politických, sociálních a demografických podmínek ve společnosti a jejich lokálním dopadem na konkrétní prostředí města. Na urbanizaci a suburbanizaci je lépe nahlížet jako na druhy vývoje města, které se uplatňují v závislosti na zmíněných podmínkách ve společnosti.

Vývojové fáze suburbanizace

Pokud se chceme lépe zorientovat v jednotlivých pojetích suburbanizace, můžeme využít pro odlišné druhy suburbanizace specifické přívlastky. V předcházející kapitole byl pro suburbanizaci obyvatelstva použit termín *rezidenční*, pro suburbanizaci ekono-

mických aktivit bývá někdy využíváno označení *komerční*. Podobné rozlišení můžeme zvolit i pro označení vývojově různých forem suburbanizace. J. Musil a Z. Ryšavý používají pro růst malých měst v blízkosti Prahy označení *klasická* fáze suburbanizace (Musil, Ryšavý, Velíšková 1984: 33). Růst předměstí starověkých a středověkých měst lze označit za *prvotní* suburbanizaci, současný růst suburbií, který není spojen s průmyslovou revolucí za *postmoderní* suburbanizaci. V českých podmínkách je zajímavé zmínit termín sezónní suburbanizace, kterého využívá H. Carter pro sezónně omezené využívání druhého bydlení městským obyvatelstvem během roku (Carter, 1995:13).

Prvotní suburbanizace

Slovo suburb můžeme do češtiny překládat jako předměstí. Zejména při studiu evropských středověkých měst nás může napadnout podobnost z dalším českým slovem podhradí. Většina evropských měst se ve středověku vyvíjela z velké části nabalováním zástavby kolem hradů. Podhradí tak vlastně představují první předměstí. Tento vývoj měst je obzvláště příznačný pro naše území a např. vývoj Prahy je typickým příkladem tzv. rostlého města. V jiných českých městech byli obyvatelé předměstí nazýváni „podměstskými“ (sub-urbs), na Moravě se rozlišovali „velkoměšťané“ a „předměšťané“ (Hoffmann 1992: 145). Předměstí nejsou záležitostí pouze evropského středověku. Už u nejstarších měst jsou dokumentována hojná suburbia, což je patrné např. na rekonstruované mapě starověkého Babylonu nebo Assuru (Beek 1962). Suburbia tedy nejsou v dějinách vývoje měst ničím novým a existovala již v počátečních stádiích vývoje měst. Stejně starý je zřejmě i proces suburbanizace.

Klasická (moderní) suburbanizace

Přes určité odlišnosti v pojetí suburbanizace u jednotlivých autorů lze najít významný sjednocující názor. Suburbanizace je považována za součást procesu vývoje měst, tj. procesu urbanizace. Se vzrůstající intenzitou přemísťování obyvatelstva směrem do zázemí velkých měst vzrůstá i zájem o studium suburbanizace, která je stá-

le častěji studována v kontextu ostatních městotvorných procesů. Hlavní pozornost je upřena především na srovnání koncentračních a dekoncentračních tendencí obyvatelstva. Mezi nejznámější studie zabývající se suburbanizací v rámci procesu vývoje měst patří práce Leo van den Berga a jeho spolupracovníků (van den Berg 1982). Van den Berg a kol. považují suburbanizaci za jednu z fází vývoje města, která probíhá následně po urbanizaci (koncentraci obyvatelstva do měst) a předchází deurbanizaci (vyliďňování obyvatelstva metropolitních regionů směrem do neměstských oblastí).

Autoři považují růst obytných a průmyslových předměstí za součást „první“ fáze ve vývoji měst – urbanizace. Vycházejí totiž při řazení jednotlivých fází ve vývoji města z poměru růstu jádra a zázemí města a protože v tomto období roste nejvíce především jádrové město označují proces za urbanizaci. I když rostou významně okrajové části jádrového města a pozvolna i oblasti v zázemí, není celý proces označován jako suburbanizace. Je zřejmé, že při určení koncentrace nebo dekoncentrace obyvatelstva hraje významnou úlohu vymezení hranice mezi jádrem a zázemím. Již v období před nástupem průmyslové revoluce a vstupem migračních vln do měst lze pozorovat výrazné vyliďňování centrálních oblastí měst. Tento proces zesílil zejména v průmyslových městech nejvyspělejších států světa.

Druhou fází ve vývoji měst označili van den Berg a kol. jako suburbanizaci. Začínají se projevovat kvalitativní změny především v oblasti bydlení a dopravy. Objevují se automobily a autobusy, budují se nové trasy veřejné dopravy (tramvaje) roste propojenost se zázemím města prostřednictvím vlakových spojení. Následkem zlepšených dopravních možností dochází k přesunu obyvatelstva směrem na okraj města, za zdravějším bydlením – uplatňují se první projekty zahradních měst. Přesouvá se zároveň i průmyslová výroba do míst, kde nejsou továrny na obtíž a mají stále dobrou dopravní dostupnost. Dochází k oddělení bydliště a pracoviště a nárůstu dojíždky do zaměstnání. Formují se městské aglomerace, často hvězdicového tvaru s obyvatelstvem koncentrovaným podél hlavních dopravních tahů v okolí města. Obyvatelstvo v socialistických zemích je v této fázi vývoje obvykle odkázáno na veřejnou dopravu, na rozdíl od situace v západních zemích, kde se stále více prosazuje individuální automobilová doprava. Tato odlišnost se projevuje zejména v morfologii nově utvářených městských regionů. V západních společ-

nostech má významný vliv především automobilová individuální doprava, která umožňuje dostupnost zejména oblastí kolem silnic a dálnic. Socialistické země, kde dochází také k určitým náznakům dekoncentrace obyvatelstva, jsou typické především využíváním veřejné dopravy. Velký rozvoj předměstských satelitů je umožněn především v návaznosti na železniční dopravu, blíže městu začínají vyrůstat sídlištní celky napojené především na podzemní dráhu.

Později se ve zvětšené míře začínají projevovat i nevýhody související především s enormním zatížením dopravního systému města. Centrum jako pracoviště se stává stále méně dostupným, snižuje se propustnost dopravní sítě a zvyšují se nároky na parkovací místa. Zároveň roste tlak terciárního sektoru na obytnou funkci v centrálních částech měst. Kanceláře a obchodní plochy nahrazují bydlení, některé služby se stěhují za obyvatelstvem do oblastí za hranicemi města. Pokles počtu obyvatelstva zaznamenává nejen jádrové město, ale rovněž většina předměstí, zatímco původně venkovské oblasti v širším zázemí města se transformují na městská sídla, většinou na úkor přírodního prostředí a zemědělské půdy. Pokles počtu obyvatelstva v centrálním městě je natolik razantní, že dochází v součtu k populačnímu úbytku celého městského regionu. Přitom rostou především menší centra za hranicí dojížděkové vzdálenosti dominantního města. Dochází k deurbanizaci (desurbanizaci, kontraurbanizaci), kterou někteří autoři popisují jako konečnou fázi ve vývoji měst, po které může nastat buď reurbanizace, za výrazného přičinění městské správy, nebo úpadek města.

Klasickou suburbanizaci můžeme považovat za proces časově omezený, úzce související s reakcí obyvatelstva na podmínky v hustě zalidněných a nezdravých průmyslových městech. Suburbanizace jako druh vývojového procesu města však pokračuje i v dnešní době.

Současná (postmoderní) suburbanizace

Ve Spojených státech dochází v posledních desetiletích k růstu nových měst v okrajových částech metropolitních oblastí. Tímto fenoménem je růst nových měst, které jsou na rozdíl od klasických suburbií takřka nezávislé na jádrovém městě metropolitní oblasti. Pro tato sídla se postupně ujmají anglická označení *exurbia*, *tech-*

noburb nebo *technocity* (Fishman 1987). Vedle toho se rozvíjejí i sídla v předměstském pásmu specializovaná na využívání vyspělých technologií, vědu a výzkum. Kromě Spojených států jsou tyto technopole lokalizovány i v městských regionech velkoměst a univerzitních měst ve východní Asii, Rusku a západní Evropě (Castells, Hall 1994).

Nové sídelní formy se uplatňují zejména v rozvolněných amerických městech. Za typický příklad je považováno Los Angeles (Dear, Flusty 1998: 54-55). Los Angeles, které je považováno za „velkého dědečka“ tzv. *edge cities*. Edge cities jsou okrajová města vyrůstající zejména na křižovatkách hlavních komunikací. Tato nová sídla jsou někdy považována za budoucnost amerických měst.

Pokud porovnáme klasickou suburbanizaci, která se vyznačuje zejména závislostí suburbií na jádrovém městě s rozvojem „okrajových měst“, je otázkou, zda tento současný vývoj amerických měst lze považovat ještě za suburbanizaci. Populačním zdrojem růstu „okrajových měst“ nejsou nadále oblasti vnitřního města, ale především jiná předměstí. Dojížděka za prací a službami se navíc odehrává spíše v tangenciálních nežli v centripetálních směrech. Tento proces však není v literatuře zatím uceleně popsán a v podmínkách našeho sídelního systému si jej lze stěží představit.

Suburbanizace jako proces změny prostředí a společnosti

Na suburbanizaci jsme doposud nahlíželi především jako na proces změny prostorového rozmístění obyvatelstva. Migrační přírůstky vybraných příměstských obcí s sebou nesou celou řadu souvisejících nových jevů a problémů, které mění charakter prostředí, strukturu i vztahy ve společnosti suburbiálních oblastí i jádrového města. Hlavní pozornost bych chtěl dále věnovat zejména hodnocení suburbanizace jako procesu vyvolávajícímu změnu sociálního prostředí města. Vedle toho se alespoň okrajově zmíním o změnách fyzického prostředí suburbií a s tím spojenými změnami funkčního využití jednotlivých lokalit ve městě, které jsou ovlivněny suburbanizací.

Změna fyzické struktury a funkce suburbánních lokalit

Hlavním znakem změn ve funkčním využití příměstského území a fyzické struktury je především rozvoj funkce bydlení. Později dochází i k rozvoji některých ekonomických funkcí, jejichž lokalizace nevyžaduje centrální polohu ve městě. Rozvoj obou typů suburbanizace – rezidenční a komerční vyžaduje rozdílné vstupní podmínky pro výstavbu příslušných objektů a zařízení. Mezi hlavní určující podmínky suburbánního rozvoje patří především dopravní poloha a vybavenost lokality infrastrukturou. Tyto dvě podmínky jsou většinou rozhodující pro určení ceny nabízených pozemků pro komerční využití. Pro rozvoj rezidenčních lokalit hraje úlohu i celková atraktivita lokality vyjádřená především kvalitou životního prostředí.

Pokud sledujeme rozvoj jednotlivých suburbánních oblastí, zjistíme značnou nerovnoměrnost v lokalizaci nové výstavby. Nedochozí tedy k plošnému kontinuálnímu rozvoji příměstské zóny velkých měst, ale spíše k výstavbě v příhodných lokalitách podél dopravních komunikací a v blízkosti větších sídel s rozvinutou infrastrukturou (komerční suburbanizace) nebo v atraktivních lokalitách, které splňují hlavní požadavky pro bydlení v dosahu města. V souvislosti s novou výstavbou dochází k posílení těchto míst formou lokalizace nových pracovních příležitostí, zlepšení infrastruktury, dopravního spojení atd. Po zavedení plynu, vody, kanalizace, posílení elektrického příkonu, zavedení veřejného osvětlení, asfaltování komunikací v lokalitách nové výstavby často pokračuje vylepšování infrastruktury i v původní obci. Noví rezidenti s sebou přinášejí i nové požadavky na zavedení nebo rozšíření rozsahu některých služeb. Jedná se zejména o využití školek a škol a rozšíření dopravního spojení do obce. Z hlediska změny fyzické struktury a vybavenosti nových suburbií můžeme tedy hodnotit suburbanizaci jako pozitivní proces rozvoje obce.

Suburbanizace jako sociální proces

Kromě změny funkčního využití a fyzického prostředí příměstských oblastí se v důsledku suburbanizace výrazně mění i sociální prostředí suburbií. Selektivní charakter suburbanizace se projevuje nejen ve výběru rozvíjených oblastí příměstské zóny, ale také ovliv-

ňováním vybraných skupin obyvatelstva, které se procesu účastní. Pokud budeme považovat suburbanizaci za rozvíjení příměstských lokalit formou osídlování těchto lokalit původně městským obyvatelstvem, můžeme vysledovat, které demografické a sociální skupiny tvoří hlavní jádro nových rezidentů. Hlavní rozdíly u migrantů lze spatřit v demografické struktuře nově příchozích. Ti mají výrazně mladší věkový průměr, tvoří ucelené rodiny nebo mladé páry zakládající rodinu a preferující zdravé životní prostředí. Ve skupině nových rezidentů jsou výrazně zastoupeny osoby se středním a vyšším vzděláním, vyšších příjmových kategorií, tedy obecně s vysokým sociálním statusem. Nově rozvíjená území vznikají často v kontaktu se starou zástavbou, která je osídlena původním obyvatelstvem se zcela odlišnou sociální strukturou. Dochází tak k výrazné polarizaci sociálně-prostorové struktury obyvatelstva příměstských obcí. Tato diferenciací může vést k celkovému posílení sociálního prostředí obce, může však vést i k celé řadě problémů způsobených sociální nerovností obou skupin obyvatelstva. Tyto problémy mají často příčinu v odlišném způsobu života jednotlivých rezidenčních skupin. Ostrý kontrast v sociálním postavení obou skupin je velmi dobře viditelný i v rozdílnosti zástavby v nové a původní části obce. Vzniká tak rozdělené sociální prostředí uvnitř malého sídla s výraznou sociální separací (oddělením) nového obyvatelstva. V některých západoevropských zemích a ve Spojených státech dochází velmi často k prostorovému oddělení jednotlivých sociálně nebo etnicky odlišných lokalit. V extrémních případech jsou takto vedle sebe umístěné čtvrtě obehnané vysokou zdí a střeženy ozbrojenými občanskými hlídkami nebo hlídací agenturou, tzv. „*gated communities*“.

Soužití obyvatelstva po delší období může vést v ideálním případě k vzájemnému přizpůsobení těchto skupin a k posílení vlivu obce např. účastí nových obyvatel v zastupitelstvu obce. Noví rezidenti mají často větší schopnost ovlivnit rozhodování o veřejných otázkách obce, přinášejí do nového prostředí celou řadu kontaktů a často disponují i větší politickou silou než původní obyvatelstvo obce. Podle mého názoru je v dlouhodobém pohledu příchod nových rezidentů pro suburbanizované lokality rozhodným přínosem.

Hodnocení změny sociálně-prostorové struktury nových suburbií tedy vyžaduje dlouhodobější sledování. Suburbanizace však ovlivňuje kromě nově osídlených lokalit také sociálně-prostorovou strukturu původního bydliště migrujících obyvatel. Podobně jako

v období stěhování obyvatelstva z venkova do měst dochází k postupné selektivní emigraci obyvatelstva s vyšším sociálním statusem směrem z oblastí s nevyhovujícím bydlením. Tento proces je popisován v sociální ekologii jako filtrace, kdy sociální skupiny se zvyšujícím se statusem přecházejí do atraktivnějších a zdravějších rezidenčních lokalit. Jejich původní bydlení je pak osídlováno většinou sociálně slabším obyvatelstvem, což může vést v dlouhodobém horizontu k degradaci sociální struktury některých méně preferovaných oblastí ve městě. Suburbanizační proces tak může negativně působit na sociální prostředí hned ve dvou lokalitách a je někdy vnímán jako nežádoucí jev. Typickým příkladem boje proti migraci na předměstí jsou programy na udržení stávajících obyvatel ve vnitřních městech a na sídlištích, která představují nejvážněji ohrožené oblasti fyzické i sociální degradace městského prostředí.

Závěr

V průběhu 90. let dochází v okolí našich měst k pozvolnému rozvoji předměstských oblastí. Rozvíjí se zejména malé rezidenční lokality v některých obcích poblíž velkých měst. Využití okrajových zón podél dopravních komunikací se mění výstavbou komerčních objektů. Tento proces rozvoje předměstských oblastí lze vnímat jako jeden z druhů vývoje měst. Rozvoj předměstí probíhal zřejmě v celém historickém vývoji našich i světových měst a může být považován za hlavní mechanismus prostorového rozšiřování měst. Kromě vnímání suburbanizace jako změny prostorového rozmístění obyvatelstva je nutno hodnotit tento proces i z hlediska změny fyzického a sociálního prostředí. Suburbanizace ovlivňuje architekturu, mění úroveň vybavení službami i infrastrukturou, sociální složení obyvatelstva i životní styl. Tento vliv je patrný zejména v transformaci prostředí nových suburbií. Přesun vybraných ekonomických aktivit a vybraných skupin obyvatelstva se výrazně projevuje i v místech jejich původní lokalizace.

V porovnání rozsahu a intenzity suburbanizačního procesu našich měst a nejnovějších procesů vývoje amerických a některých západoevropských měst lze objevit značné rozdíly. Také ekonomické a sociální problémy fragmentovaných vnitřních měst a polarizovanou sociální strukturu amerických suburbií nelze srovnávat s čes-

kou současností. Vývoj současných amerických „okrajových měst“ (edge cities), technopolí a exurbíí můžeme považovat za poslední stadium decentralizace metropole. Pro vývoj těchto sídelních útvarů bez vazeb na jádrová města bychom měli zřejmě hledat jiný termín než suburbanizace.

Pokud shrneme celou řadu pohledů na proces suburbanizace a odlišnosti současného vývoje předměstských oblastí metropolitních regionů, dojdeme k několika důležitým závěrům. Suburbanizace je jedním z procesů vývoje měst – urbanizace. V rámci urbanizace se jedná zřejmě o jeden z druhů a nikoli časově omezených stadií ve vývoji měst. Za suburbanizaci můžeme považovat vznik suburbia, které je osídlováno převážně migranty z vnitřních měst a nikoli z ostatních oblastí mimo město. Souběžně s procesem suburbanizace probíhají i další, někdy i silnější, procesy vývoje měst jako např. *gentrifikace* některých částí vnitřních měst, reurbanizace nebo stěhování do neměstských oblastí – deurbanizace. Suburbanizace se projevuje také změnou fyzického a sociálního prostředí. Suburbanizace je výrazně selektivní proces, což se projevuje rezidenční preferencí obyvatelstva pro vybrané atraktivní lokality a lokalizací komerčních aktivit v dopravně dostupných oblastech na okraji města. Tato selektivní povaha suburbanizace se projevuje zároveň rozdílným působením přitažlivosti suburbánních lokalit pro různé sociální skupiny obyvatel. Celkově lze tvrdit, že pro obyvatelstvo směřující na předměstí je charakteristická zejména snaha o vylepšení kvality životního prostředí (především bydlení). Hlavním důvodem stěhování obyvatelstva do města je především nabídka pracovních míst. Suburbanizaci můžeme hodnotit jako pozitivní proces zejména z hlediska vylepšování infrastruktury nových lokalit a posilování sociálního statusu předměstských obcí.

Pokud srovnáme současný charakter suburbanizace u nás s vývojem západních měst, proces připomíná rané stádium klasické suburbanizace. Toto stadium je typické spíše rozptýleným rozvojem několika suburbií ve výhodných lokalitách zejména při hlavních komunikacích. Je nutno poznamenat, že největší česká města a především Praha tímto stadiem prochází již podruhé. Rezidenční i průmyslová suburbanizace probíhala již v prvních desetiletích 20. století. Na základě zkušeností z dalšího vývoje v západních městech můžeme očekávat rozsáhlejší plošný rozvoj i dalších oblastí v zázemí města, který podpoří zejména zvyšující se mobilita obyvatelstva.

Literatura

- Beek, M.A. (1962) *Atlas of Mesopotamia*. Nelson, Manchester.
- Berry, B.J.L., Kasarda, J.D. (1977) *Contemporary Urban Ecology*. Macmillan Publishing, New York.
- Burgess, E.W. (1925) *The Growth of the City: an Introduction to a Research Project*. In: Park, R.E., Burgess, E.W., McKenzie, R.D., eds, *The City*. The Chicago University Press, Chicago, s. 47-62.
- Carter, H. (1995) *The Study of Urban Geography*. Fourth edition. Arnold, London.
- Castells, M., Hall, P. (1996) *Technopoles: Mines and Foundries of the Informational Economy*. In: LeGates, R.T., Stout, F., eds, *The City Reader*. Routledge, London and New York, s. 475-483.
- Cheshire, P. (1995) *A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s*. *Urban Studies* 32 (7), s. 1045-1063.
- Cheshire, P., Hay, D. (1989) *Urban Problems in Western Europe: an Economic Analysis*. Unwin Hyman, London.
- Dear, M., Flusty, S. (1998) *Postmodern Urbanism*. *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1), s. 50-72.
- Fishman, R. (1996) *Beyond Suburbia: The Rise of Technoburb*. In: LeGates, R.T., Stout, F., eds, *The City Reader*. Routledge, London and New York, s. 484-492.
- Geyer, H.S., Kontuly, T.M., eds (1996) *Differential Urbanization: Integrating Spatial Models*. Arnold, London.
- Hall, P., Hay, D. (1980) *Growth centres in the European urban system*. Heinemann Educational, London.
- Musil, J., Ryšavý, Z., Velíšková, L. (1984) *Dlouhodobý vývoj aglomerací v ČR. Výzkumný ústav výstavby a architektury*. Praha.
- Ryšavý, Z., Kotačka, L. (1994) *Poznámka k pojmovému vymezení suburbia. Územní plánování a urbanismus XXI*, s. 188-189.
- Ryšavý, Z., Link, J., Velíšková, L. (1994) *Proces suburbanizace v souvislostech procesu proměny osídlení v letech 1869-1991: Česko, Pražská aglomerace. Územní plánování a urbanismus XXI*, s. 189-199.
- Schmeidler, K. (1998) *Urbánní transformace pro 21. století. Jaké budou formy rozvoje českých a moravských měst. Veřejná správa '98, č. 30, příloha s. VI-VIII*.
- Van den Berg, L., Drewett, R., Klaassen, L.H., Rossi, A. (1982) *A Study of Growth and Decline. Urban Europe. Vol. 1*. Pergamon Press. Oxford.

SUBURBANIZACE V USA A NĚMECKU: ZDROJ INSPIRACE I POUČENÍ

PAVEL PTÁČEK

Úvod

Následující příspěvek se zabývá problematikou nejrůznějších aspektů suburbanizačního procesu ve vybraných zemích vyspělého světa po druhé světové válce. Za dvě modelové země byly zvoleny Spojené státy americké a Spolková republika Německo.

V prvním případě se jedná o zemi, kde byl tento proces nastartován relativně nejdříve, zpočátku i cíleně podporován státem. Sehrál velmi významnou roli při přeměně nejen celého sídelního systému, ale i dalších hodnot americké společnosti. Suburbanizace v USA se do značné míry vymkla kontrole jakýchkoliv autorit (ať už státních, nebo samosprávných orgánů). V současné době se ozývají stále hlasitěji názory, že suburbanizace v USA přináší i mnoho negativních rysů jak v oblasti sociální, ekonomické, tak i ekologické.

Spolková republika Německo byla vybrána jako druhá modelová země reprezentující západní Evropu hned z několika důvodů. Je to země, kde se podařilo díky účinným územně plánovacím nástrojům zmírnit negativní aspekty suburbanizačního procesu, což by mohlo sloužit i pro nás jako pozitivní příklad. Dalšími důvody jsou relativní podobnost sídelních systémů Německa a České republiky, obdobné institucionální, kulturně historické a ekonomické kořeny obou zemí v střeoevropském prostoru. Německo je také zemí, která už po staletí zprostředkovává inovační procesy pro celou středovýchodní Evropu, včetně České republiky. I z tohoto důvodu je vhodné se poučit právě z příkladu našich západních sousedů.

Struktura článku je podobná pro obě modelové země. Po popisu a charakteristice suburbanizačního procesu v dané zemi je kladen důraz na nalezení příčin a mechanismů vedoucích ke specifickému průběhu suburbanizace. Dále jsou zhodnoceny důsledky působení procesu. V závěrečné části je provedeno vzájemné srovnání průběhu suburbanizace v obou zemích.